

הלכות פיטורי עובדים - פרק ב' פיטורי עובד שמצאו טוב ממנו

גמרא בבא בתרא כ"א ע"א: ואמר רבא, האי מקרי ינוקי דגריס, ואיכא אחרינא דגריס טפי מיניה, לא מסלקינן ליה, דלמא אתי לאיתרשולי. רב דימי מנהרדעא אמר, כ"ש דגריס טפי, קנאת סופרים תרבה חכמה. ע"כ. ופירש"י: יתן לב להיות למד יפה, שדואג מקנאת חבריו שסלקוהו מפניו שיישישו בבני העיר. ע"כ. והראשונים נקטו כרב דימי. ומגמרא זו נלמד שיש היתר מיוחד לגבי מלמד להעביר אותו מעבודתו, אם מצאו מלמד טוב יותר ממנו, ומשמע ברור שבשאר עובדים אין היתר לפטר בגלל שמצאו אחר טוב הימנו.

ויש אחרונים שהתקשו בדיון זה, מדוע התירו לפטר מלמד שיש לו הסכם שכירות תקף אצל המעסיק, וסייגו את הדין באופנים שונים. אמנם פשוטות וסתימת רוב הפוסקים שהדין הוא כפשוטו. ובכל זה נדון בעלון זה בעז"ה.

החלפת עובד בעובד טוב יותר

א. עובד שמצד הדין אסור לפטרו, מחמת ההסכם ביניהם או מחמת שררה וכדו', האיסור קיים אף אם המעסיק מצא עובד יותר מוכשר, כל עוד הראשון עובד כראוי¹.

היתר לקחת עובד יותר טוב מטעם 'קנאת סופרים'

ב. בשונה משאר פועלים, במלמד² נראה מפשטות הגמרא שיש היתר מיוחד לפטר מלמד קבוע אם המעסיק מצא מלמד טוב יותר ממנו, מהטעם שבמלמד קיימת סברא של 'קנאת סופרים תרבה חכמה'³, והיינו שמשמע שחז"ל החריגו מלמד מהכללים הרגילים של שכירות פועלים, כדי שמלאכת הקודש של לימוד התורה תיעשה ע"י האנשים הכי מתאימים⁴, וכן פסק השו"ע בסתמא

צינונים והערות

1. פשוט, והוא מוכח מזה שהגמ' (ב"מ ק"ט ע"א) דנה רק לגבי עובד שהתרשל, אבל לולא זה לא מצאנו שום היתר לפטר עובד, גם אם יש עובד הרבה יותר מוכשר ממנו. וכן יש להוכיח מזה שהוצרכו להיתר מיוחד לשכור מלמד טוב יותר, משום 'קנאת סופרים' וכלהן, ובע"כ שבשאר פועלים אין היתר לפטר בגלל שמצא טוב יותר.
2. לשון הגמ' היא "מקרי ינוקי", והיינו מלמד מקרא תינוקות, אבל הדין הוא לאו דווקא
3. הגמ' הובאה בפתיחת הפרק, ופסק הרא"ש (פ"ב סי' ח') כרב דימי, והגר"א (יו"ד רמ"ה סקל"ב) כתב שכן דעת הר"ף ושאר הפוסקים.
4. כמו שרואים במחל' בגמ' שהבאנו בפתיחת הפרק, שמח' האמוראים היא רק באיזה אופן התלמידים ילמדו הכי טוב.

עלון המשפט

פסקי דינים

הלכות פיטורי עובדים פ"א -
פיטורי עובד שמצאו טוב ממנו

תורת המשפט

פיצויים על איחור טיסה

יו"ל ע"י "מכון מענה שמחה"
בעריכת הר"ר שלום רוטמן
© כל הזכויות שמורות.

לתגובות והערות:

6000760@gmail.com

בית הדין "נתיבות חיים" בארה"ק

שע"י כולל חו"מ 'אהל יוסף' • בנשיאות הגאון רבי נפתלי נוסבוים שליט"א

בית שמש

בראשות הרבנים הגאונים:

רבי שלמה שלזינגר • רבי אברהם בוטרמן

תל ציון

בראשות הרב הגאון רבי שלמה ויספיש

איזור הקרויות

בראשות הרב הגאון רבי אברהם בוטרמן

ידושים

בראשות הרבנים הגאונים:

רבי נפתלי נוסבוים

רבי יהודא סילמן

רבי יצחק שובקס

רבי יוסף פליישמן

רבי אברהם בוטרמן רבי שאול יהודה הנדלס

רבי צבי ברורמן רבי עובדיה יוסף

רבי אברהם דרברמדיקר רבי יעקב פרבשטיין

ניתן להזמין דיונים בפל': 346-7642-052 או בטל': 02-502-3637 (בשעות 18:30-20:00)

והסכימו לו הרמ"א והנו"כ⁵. ומסתימת לשון השו"ע משמע שאין הגבלות בד"ן זה, ומותר לפטר כל מלמד אם מצאו טוב ממנו אפילו באמצע תקופת החוזה⁶, [וי"א שהיינו דווקא אם הראשון אינו עני וי"א דווקא אם אינו ת"ח, והשני אינו עני או ת"ח, ראה בהערה⁷]. אמנם יש הרבה פוסקים שהבינו שהיתר זה לא נאמר באופן גורף⁸, וכלהן בסעיפים הבאים.

ג. יש אומרים שההיתר אינו אמור בכל מקרה, אלא הגמרא מדברת באופן שמצד דיני שכירות פועלים אפשר לפטר, וכגון שלא היה סיכום ברור עם המלמד אלא אמרו לו שאם ילמד עם התלמיד יקבל על זה כסף, או שנשכר בלי לקבוע כמה זמן תימשך העבודה⁹, או לפי פוסק אחד שלא היה קניין אחר מלבד התחלת מלאכה, ולפי דעתו התחלת מלאכה אינה קניין בשכירות פועלים¹⁰. ולפי פוסקים אלו אם המעסיק כפוף להסכם עבודה, או שעשו קנין אחר או חתמו על חוזה, אסור לפטר את המלמד, ולפי דעתם החידוש של הגמ' הוא, שבאופן

שמותר לפטרו מצד דיני שכירות פועלים אף ראוי ועדיף לעשות כן אם מצאו מלמד טוב יותר¹¹.

ד. ויש אומרים שבמלמד אכן יש היתר מיוחד יותר משאר פועלים, ומדובר אפילו כשיש ביניהם הסכם מחייב, אמנם ההיתר בא להתיר לפטרו רק מצד הפגיעה בכבודו וכו', אבל אינו בא להתיר להפסיק לשלם לו שכר, ועדיין חייבים לשלם לו שכר מלא עד סוף תקופת העבודה¹². ולדעת חלק מהפוסקים הסוברים כך, א"א לחייב את המלמד שפוטרו לעשות עבודות אחרות עבור המעסיק, למרות שהמלמד עדיין מקבל משכורת, והגם שאופי העבודה החילופית מתאים לכישורי המלמד והם אפילו קלים יותר לביצוע¹³.

ה. ואולי יתכן לומר, שבאמת ההיתר אמור גם לגבי מלמד שמועסק עם חוזה והוא באמצע החוזה, וגם פטורים מתשלום שכרו, אלא שההיתר נאמר רק במלמד לרבים, אבל מלמד של תלמיד יחיד אסור לפטרו כלל בגלל שנמצא מלמד אחר טוב ממנו¹⁴.

צייונים והערות

הרדב"ז (ח"א סי' רפ"ה), וכך הבין הישכיל עבדי (ח"ד יו"ד סי' י"ח) את הרדב"ז ופסק כך למעשה, רק שהבין ברדב"ז שלא רק שחייב לשלם לו, אלא גם אינו יכול לתת למלמד שום עבודה אחרת אפילו יותר קלה, וראה בכ"ז בביאורי המשפט. כמו"כ הבאנו בביאורי המשפט שבדד"ו ז' כתב הברכת שלמה (ח"מ סי' י"ט סק"י), ופסק כן גם בפד"ר ח"ח עמוד 136) ליישב את הסתירה ברא"ש, וכתב שזו כוונת הבאר הגולה (של"ג סק"ק), והקשנו עליו שבדברי הרא"ש לא משמע כך כלל, וגם דברי הבאה"ג לא משמע כן, וכן הקשנו על ראייתו האחרת, ע"ש.

והנה בספר יפה ללב (יו"ד שם) בד"ן השו"ע שמוותר לפטר מלמד כשמוצאים טוב ממנו, ציין לדברי הזוהר הק' (ח"א פ"ז ע"ב), שם מסופר בזה"ל: "אמר ליה ר' אלעזר מא עבדתך, אמר ליה קרינא דרדקי באתרי, השתא אתא ר' יוסי דכפר חנין למתא, וסליק לון מגביא ואותבו לון לגביה, והווי יתבין לי כל בני מתא אגרא כההוא זמנא דדרדקי הווי גבאי, ואסתכלנא בנפשאי דלא אתחזי לי לאתהני מנייהו למגנא, ואגרינא גרמאי בהדי דהאי חכים, אר"א ברכא דאבא אצטריכו הכא". תרגום: אמר לו רבי אלעזר מה מעשיך, אמר לו מלמד תינוקות במקומי, עכשיו הגיע רבי יוסי מכפר חנין לעיר, והעבירו את התינוקות מאצלי והושיבו אותם אצלו, והיו נותנים לי כל בני העיר שכר כמו אותו הזמן שהתינוקות היו אצלי, והתבוננתי בעצמי שלא ראוי ליהנות מהם בחינם, והשכרתי עצמי עם החכם הזה. אמר רבי אלעזר, כאן צריך את הברכות של אבא. ע"כ התרגום. ומכאן משמע כמהלך הנ"ל שאף שמוותר לפטר את המלמד, מ"מ ממשיכים לשלם לו שכר. אמנם קשה להביא מכאן ראייה לדינא.

13. כך הבין הישכיל עבדי את תשו' הרדב"ז כנ"ל, ונראה שכך גם הבין האלפי מנשה ברדב"ז.

14. כן נראה לתרץ את הסתירה, שהרי מדברי רש"י הנ"ל נראה שסברת 'קנאת סופרים' שייכת רק במלמד של בני העיר, וכך היא פשוט הגמ' שהדין אמור במלמד של הרבה תינוקות, כי ממש לפני המירא הנ"ל אמר רבא ש'מקרי דרדקי' הוא מלמד של כ"ה תינוקות, ומדי אח"כ דיבר על 'מקרי דרדקי' שמצאו טוב ממנו, וז"ל הגמ': "ואמר רבא, סך מקרי דרדקי עשרין וחמשה ינוקיי... ואמר רבא, האי מקרי ינוקיי דגריס ואיכא אחרינא דגריס טפי מיניה... רב דימי מנהרדעא אמר כ"ש דגריס טפי", משאי"כ בשו"ת הרא"ש מדובר באב ששכר מלמד לבנו, וניתן לומר שבאדם פרטי לא נאמרה סברת 'קנאת סופרים' ואסור לפטר. גם מדברי הגרש"ז שניבא באותו ט"ז יוצא חילוק בין מלמד פרטי לבין מלמד ציבורי (הוא הזכיר חזן אבל אין הבדל ביניהם לענין זה), אבל לפי דבריו יוצא הפוך, שבמלמד ציבורי אין היתר לפטר כיון שלא מפטרים עובד ציבורי מפני חשד. וביאורי המשפט הרחבנו יותר בביאור חילוק זה והבאנו לו סימוכין בס"ד. הפתחי חושן (פ"ה הע' כ"ח) גם עלה בדעתו לחלק כן, ודחאו בהינף היד "ודוחק לחלק", ברם לא נכנס לכל מה שכתבנו. אמנם הפני יהושע (קיד"ו נ"ט ע"א) הבין שההיתר של 'קנאת סופרים' ישנו גם במלמד פרטי, ולכן מותר לשכור מלמד פרטי אחר אפילו לאחר שסיים עם הראשון, ואפילו אם הראשון עובד כבר בבית המעסיק, ואסור רק באופן שהשני אינו יותר טוב מהראשון אם הראשון עובד כבר בבית המעסיק, אבל אם השני מלמד יותר טוב היתר גם בכ"ה"ג מטעם קנאת סופרים.

5. שו"ע יו"ד (רמ"ה סי"ח) "אם יש כאן מלמד שמלמד לתינוקות, ובא אחר טוב ממנו מסלקין הראשון מפני השני".

6. וכ"כ הפת"ש (סק"י) בשם הבני חיי (סי' רמ"ה הגה"ט סק"א), וז"ל הבני חיי: "נראה לדקדק מכאן שאף שכבר הווי מלמד כשבא אחר שמלמד טוב ממנו, מסלקין הראשון, אבל גבי א' קורא הרבה ואינו מדקדק דכתב שלוקחין אותו שמדקדק יותר, משמע שאם כבר לקחוהו למלמד לא מסלקין... והכי דייק לישנא דגמ'". (וזה גם הדיוק של הערוה"ש שלהלן, ודלא כמנח"י דלהלן).

7. ראה בעלון המשפט גיליון 99 דין 5 שהבאנו מחלוקת הפוסקים אם המבטיח עבודה לפני [ואפילו אם עדיין לא התחיל לעבוד ולא עשו קניין] נחשב 'נדרי צדקה', ושם הבאנו מחלוקת נוספת לגבי ת"ח אם נחשב נדרי צדקה גם אם אינו עני. ועי"ש שהמהרש"ם כתב שהדין אם הבטחת עבודה נחשבת 'נדרי צדקה' הוא ספיקא דדינא, ועכ"פ י"א שמוותר לו לשנות לפני אחר, וא"כ אם המלמד השני הטוב יותר הוא ג"כ עני או ת"ח, אין בעיה לכל הדעות מצד נדרי צדקה. [ובנידון שם כתבנו שאסור לשנות מצד 'מחוסר אמנה', אבל בנידונו לא שייך דין מחוסר אמנה כמש"כ להלן סעיף ז'].

8. חלק מהפוסקים סייגו את דין הגמ' כדי לתרץ סתירה ברא"ש, שמצד אחד פסק כרב דימי כנ"ל, ומצד שני פסק בתשו' (כלל ק"ד סי' ד', מובא בב"י חו"מ סי' של"ד, ובבסמ"ע של"ג סקט"ז, ובבאר הגולה של"ג סק"ק) היפך זה, וז"ל בתשו': "ששאלת, מי ששכר מלמד לבנו ללמדו שנה אחת, ובתוך השנה מצא טוב ממנו, אם יש להוציא מן הראשון לתת לו. דע כי כיון ששכרו לזמן קצוב והתחיל במלאכתו, אינו יכול להוציאו מתחת ידו תוך זמנו, אם אינו פושע במלאכתו", הרי שאף מלמד אסור לפטר, וכ"כ שפסק הרדב"ז (ח"א סי' רפ"ה). חלק מהפוסקים סייגו את הדין כדי לתרץ את הסתירה ברא"ש, וחלק מהם סייגו כי התקשו מצד הסברא, וכגון האלפי מנשה (חו"מ סי' ט) וערוה"ש (רמ"ה סי' ט). וראה בביאורי המשפט שהפוסקים תמחו עוד על הרמב"ם שהשיטתו את דין הגמ'.

9. ראה בביאורי המשפט שכ"כ האוהל יוסף (בדורו של המחנ"א, חו"מ סי' ד'), ושכעין דבריו כתב המנחת יצחק (ח"ד סי' ע"ה סק"ז), וכ"כ בשו"ת תשובה שלמה (ח"ב יו"ד סי' א' ד"ה ונלענ"ד), וכך נקט גם הגר"י גרוסמן (נצח ישראל סי' כ"ז סק"ד), והעמידו את הגמרא באופן שלא קבעו ביניהם זמן, שמצד הדין מותר לפטר את המלמד [וכן כל פועל] בכל זמן.

10. הערוך השולחן (יו"ד רמ"ה סי"ט) סבר כפוסקים הנ"ל שזה שהתירו לפטר מלמד היינו כשמעיקר הדין אין בעיה לפטרו, אלא שסבר שהתחלת מלאכה אינה קנין בשכירות פועלים, ועפ"ז כתב שיש חילוק בין עשו קנין ללא עשו, שאם עשו קנין והמעסיק חוזר בו חייב בכל שכר המלמד, ומה שחז"ל התירו לפטר מלמד הוא רק כשלא עשו קנין ורק התחיל במלאכה, והערוה"ש הוא לשיטתו בכל יסוד קנין התחלת מלאכה, ראה בביאורי המשפט שהסברנו שיטתו והרבנו להקשות עליה, מדברי הרא"ש הנ"ל עצמם [שמדבר להדיא בהתחלת מלאכה ולכן אסר לבעה"ב לחזור בו], וכן מדברי הרבה ראשונים ופוסקים.

11. כך הוסיף המנח"י הנ"ל.

12. כ"כ בספר אלפי מנשה (בדורו של האהעזר, חו"מ סי' ט' סק"ד), והבין כך בדברי

ו. יש שכתבו, וכך נראה לדינא, שכיון שבזמנינו נהוג שלא מפטרים מלמד שיש לו חוזה כשמוצאים מלמד יותר טוב, ואפילו מלמד שאין לו חוזה, לא נהוג לפטר אחרי התאריך שמקובל לפטר מלמדים¹⁵, ממילא אין סמכות למעסיק לעשות כן¹⁶. אמנם תהיה נפק"מ מהדין הנ"ל ב'משגיח' בחברת ערב ('מתמידים') שתפקידו גם ללמד תורה את התלמידים, שכיון שאין בזה מנהג ברור, לכן יהיה הדין תלוי בשיטות הנ"ל, ולפי סתימת השו"ע ורוב הפוסקים יהיה מותר להחליפו במשגיח טוב יותר אפילו אם סיכמו אותו דברים ברורים ואפילו אם חתמו על חוזה, ולכן אם פיטרו אותו בוודאי יוכל המעסיק לטעון 'קים לי' ולהיפטר מהמשך תשלום שכרו של המשגיח המפוט. ולכל הדעות, אם לא קבעו אותו זמן, מותר להחליף אותו במשגיח טוב יותר. [וה"ה במורה פרטי, אם לא נאמר את הסברא שכתבנו בסעיף ה']].

ציונים והערות

ז. אפילו לפי אלו שהגבילו את הדין של 'קנאת סופרים', אם עדיין לא עשו חוזה או קניין אחר, ורק הבטיחו עבודה למלמד, והמלמד עוד לא התחיל לעבוד, לכל הדעות מותר למעסיק לחזור בו אז אם מצא מלמד טוב יותר, ואין בכה"ג דין 'מחוסר אמנה'¹⁷. ולכן יש אומרים שאפילו אם מצא מלמד אחד שאינו טוב יותר מהראשון, והמעסיק מעדיף אותו מסיבות אישיות, אין עליו איסור מחוסר אמנה, וגם אין על השני שבא להשתדל לדחוק את הראשון איסור 'עני המהפך'¹⁸. ויש חולקים¹⁹.

ח. וחשוב לציין, שלכל הדעות, ההיתר לפטר מלמד בגלל שמצאו מלמד טוב יותר, אינו שייך [אם התחיל כבר לעבוד²⁰] בתפקיד של שררה²¹ [כמו ראש ישיבה גדולה שמצאו טוב ממנו], ואם בכ"ז רוצים לשכור את השני, מותר לשכור אותו רק שיעבוד

15. כמו בארץ ישראל שהמוסדות שמקבלים מימון ממשלתי אם ברצונם להפסיק העסקה של מלמד חייבים להודיע לו על כך עד תאריך מסוים, ואם לא הודיעו לו עד תאריך זה שוב אסור לפטרו, אפילו אם לא חתמו על חוזה, והוא דומה למה שכתב הרא"ש ונפסק בשו"ע (שי"ב סי"ד) שאם יש זמן קבוע שמשכירים בתים, אם עבר הזמן הזה נחשב מאליו כאילו שכרו לשנה נוספת.

16. כך כתב הגר"ש אויערבך (שו"ת מנחת שלמה ח"א סי' פ"א סק"ג), שבימי חז"ל לא היתה משרת ההוראה מכובדת, אבל בזמנינו היא משרה מכובדת ואסור לפטר מדין תפקיד של שררה. ואף אם נאמר שאינה משרה מכובדת, מ"מ הוא מוכיח מדברי החקרי לב (או"ח סי' ט"ו) שאם נהגו במשרה מסוימת שלא לפטר, אסור לפטר אף אם מצד הדין אינה משרה של שררה. הגר"ש דן שם במלמדים שתבעו העלאת שכר בגלל שיוקד המחיה עלה בצורה משמעתית, והוא כותב שלא רק שא"א לפטר אותם [אפילו אם מצאו טוב מהם בשכר הנמוך], אלא גם צריכים לתת להם העלאת שכר, וזה אפילו אם לא היה הסכם כזה.

17. פשוט, כי לפי סתימת השו"ע רוב הפוסקים, כיון שמוותר להפר חוזה תקף פשוט שאין גם איסור מחוסר אמנה. וגם לפי המגבילים את הדין, מ"מ אפילו אם המלמד התחיל כבר לעבוד כתבו שמוותר לפטר אותו אם אין ביניהם חוזה מחייב, וכ"ש כשלא התחיל לעבוד ואין חוזה. ועיין בספרנו ח"א הלכות מחוסר אמנה פרק ג' סעיף ו' שהרבה פוסקים סוברים שאין דין מחוסר אמנה בכל מצוה, אם הוא חוזר בו לקיים מצוה מן המובחר, וכ"ש כאן.

18. כ"כ הפני יהושע (קידו' נ"ט ע"א ד"ה ומכאן נראה) לגבי מלמד שבא להשכיר עצמו אצל בעה"ב שיש לו כבר מלמד, וז"ל: "ונראה לי דשאני מלמד דאע"ג שמחזר להשכיר עצמו לבעל הבית, אפ"ה לא סמכא דעתיה, שהרי אם ימצא מלמד יותר הגון ודאי יכול לחזור, ואפילו מחוסר אמנה ליה ביה, ואדרבא קנאת סופרים תרבה חכמה כדאיאתא פרק לא יחפור, ומהתם גופא מוכח דלא שייך כ"כ כה"ג משום עני המהפך בחררה, דאפילו לכתחלה מסלקינן ליה היכא דאיכא דעדיף מיניה. מיהו היכא שהוא כבר אצל הבעל הבית ונתרצה עמו, והאי מלמד בתרא לא עדיף מקמא, בהא נראה להדיא דאיכא איסורא, כן נראה לי". והיינו שאפילו אם השני אינו עדיף על הראשון, מ"מ אם הראשון עדיין לא התחיל לעבוד אין על בעה"ב החוזר בו איסור מחו"א, ואין על המלמד השני הדוחק את הראשון איסור עני המהפך. וכ"כ בספר יוסף לקח (תאומים, דף י"א, כך מובא בספר אמרי יעקב הלכות מלמדים).

ומדברי הפנ"י יוצא להדיא שאפילו אם השני אינו עדיף מהראשון אין דין מחו"א ועני המהפך, כיון שמלכתחילה לא סמכא דעת המלמד הראשון כיון שמן הדין אפשר לעזבו אם ימצאו טוב ממנו, ומשום כך קשה על האגרו"מ (חו"מ ח"א סי' ס') שכתב שיש איסור עני המהפך במלמד אפילו אם הוא טוב יותר, וחילק שהיתר הגמ' היינו רק לקבוע דירתו באותו מבוי של הראשון שאז יכולים ההורים להחליט איזה מלמד לשכור, אבל אסור להישכר אצל בעה"ב שיש לו כבר מלמד ולדחוק את הראשון, וזה קשה כאמור, כי באמת מה שכתב כתוב בגמ' בדף כ"א ע"ב בדיני יורד לאומנות, אבל התעלם מהדין בדף כ"א ע"א לגבי מלמד טוב יותר.

19. כך יוצא מדברי המקנה (קידו' שם).
20. כי אם לא התחיל לעבוד לא שייך לא דין 'שררה' ולא דין 'חשדא', כי לא מורידים

מכבודו וגם לא שייך חשד, וכפי שנכתוב במקומו בעלונים הבאים.

21. המקור לכך שאפילו אם השני עדיף על הראשון בהרבת תורה לתלמידים עדיין א"א לפטר את הראשון ממשרה של שררה, הוא מה שפסק הריב"ש (סי' רע"א) וז"ל: "מי שהחזיק, אפי' מעצמו, באיזו שררה או דין קדימה, אין נוטלין אותה ממנו לתת לאחר גדול ממנו, מכיון שכבר זכה בה, אלא א"כ הוא עם הארץ והאחר ת"ח. אבל כל שהמחזיק בה תלמיד חכם, אין מסלקין אותו, אעפ"י שהבא לנוטלה גדול ממנו", וכן נפסק ברמ"א (יו"ד רמ"ה סכ"ב): "ומי שהחזיק לרב בעיר, אפילו החזיק בעצמו באיזה שררה, אין להורידו מגדולתו אעפ"י שבא לשם אחר גדול ממנו".

רעק"א (תנינא סי' י"ב) העיר שלכאורה הרמ"א סותר את עצמו, כי הרמ"א עצמו פסק קודם לכן את דברי התרוה"ד, וז"ל: "רב היושב בעירו ולומד לרבים, יכול חכם אחר לבא וללמוד גם כן שם, אפילו מקפח קצת פרנסת הראשון, כגון שהקהל קבלו הראשון עליהם לרב ונטול פרס מהם על זה, אפילו הכי יכול השני לבא לדור שם ולהחזיק רבנות בכל דבר, כמו הראשון, אם הוא גדול וראוי לכך". ויישב רעק"א שאין מחלוקת בין הריב"ש לתרוה"ד, "דמהרא"י (תרוה"ד) מיירי רק להשתמש בידו, דאינו מבטל לגמרי חזקתו של הראשון, משא"כ להורידו מגדולתו". ועולה מדבריו שאם יש התנגשות בין קנאת סופרים לשררה, דין השררה מתגבר. ויש ללמוד מדבריו ג"כ, שאם יש איסור להוריד אדם משררתו, יש איסור גם לאדם אחר לנסות ולהשיג שררה זו לעצמו, כיון שבתרומת הדשן לא מדובר לגבי הציבור אלא לגבי הרב השני. עוד יוצא מדבריו, שבהרבה מקרים לא תהיה מלכתחילה התנגשות בין הדינים, והיינו אם אפשר ששניהם ילמדו, בכה"ג לא מורידים את הראשון משררתו, ועדיין תהיה קנאת סופרים.

גם הישכיל עבדי (יו"ד ח"ד סי' י"ח) היה פשוט לו שההיתר של קנאת סופרים אינו דוחה שררה. וכך מבואר להדיא בדברי הגר"ש"א שהבאנו באותו ט"ז, וז"ל: "ואף שמבואר ביו"ד סי' רמ"ה דאם בא מלמד אחר שהוא טוב ממנו מסלקין הראשון, אפשר דבזה"ז עדיף טפי וחשיב יותר דרך כבוד, ולא גרע ממהל שכתב המבי"ט בח"ג סי' ר' דהלכה רווחת, שהחזנים שוחטים ומוהלים חשיבי כשררה של כבוד". אמנם בספר עין דוד (לבעל התהלה לדוד תלמיד החקרי לב, מלכים פ"א ה"ז), כתב להדיא שההיתר של קנאת סופרים גובר על האיסור לפטר משום שררה, כי הוא מאריך לבאר שמלמד יש לו דין שררה, והוא כותב שבכ"ז הדין של קנאת סופרים עדיף טפי. (ולענין אם מלמד נחשב שררה, האריכו בזה הפוסקים, ויש שכותבים להדיא בפשיטות שאינו עניין של שררה, וכגון שו"ת תורת יקותיאל שכנים סי' ה', ונרחיב בזה בעלונים הבאים).

יש לציין שלפי האגרו"מ (יו"ד ח"ג סי' ע') יתכן ליישב את קושיית רעק"א על הרמ"א באופן אחר, כי כתב: "מה שכתוב ברמ"א יו"ד סימן רמ"ה בסעי' כ"ב, מי שהחזיק לרב בעיר... אין להורידו מגדולתו וכו', ולא שייך זה ללמוד תורה שכתב הרמ"א ברישא, שהוא רק ללמוד התורה גמ' והלכות", והיינו שלענין לימוד תורה רשאי כל אחד לבוא וללמוד וללמד, אבל לענין הכבוד של הרב, והיינו לומר דרשות ושאר דברים המיוחדים לרב, בזה אסור לאדם אחר ליטול את שררתו של הרב הקיים. ודבריו צע"ג, כי במקורות הרמ"א מפורש להדיא שגם דברי הרמ"א הראשונים אמורים במשרות רגילות של רב כמו עריכת חופות וכדו', ולא דווקא בלימוד התורה. גם מה שכתב שמדובר בלימוד תורה בהתנדבות, לא נראה כך במקור הדין, וצע"ג.

יחד עם הראשון, אבל לא במקומו²². כמו כן, אסור לפטר מלמד או חזן²³ או שוחט וכדו' שעובדים בתפקיד ציבורי שהפיטורים

יעוררו חשדות כלפיהם²⁴, [וכמו מלמד בת"ת שנשכר ע"י קהילה מקומית], ובזה לא שייך ההיתר של 'קנאת סופרים'.

צינים והערות

אין להעבירו בלא פשיעה, מפני חשדא", והיינו שאף שההיתר של קנאת סופרים נאמר במלמד, בכ"ז אסור לפטר כשיש חשש חשדא, וכגון כשמדובר בעובד ציבורי. וכך משמע ברב פעלים (ה"ג חו"מ סי' ו') לגבי פיטורי שוחט כשיש חשש של חשד, וז"ל: "כללו של דבר לענין דינא, דבתוך זמן שכירותם של השוחטים הקבועים בעיר, דינא יתיב אליבא דכ"ע דאסור לשום אדם להשכיר עצמו ולהכנס בתחום שלהם בשום אופן שבעולם, אף אם הציבור מחלים פניו ומפתים אותו אסור לו לגשת אל המלאכה, ורשע ועבריניא מתקרי", ומלשונו [במילים המודגשות] משמע שגם אם השני יותר טוב א"א לפטר את הראשון, ולכן אין היתר מצד קנאת סופרים [לכה"פ של שאר מצוות], כי האיסור לסלקו משדרתו גובר על הסברא של קנאת סופרים. [וכ"ז בהנחה שהרב פעלים סבר כנפסק בשו"ע שיש קנאת סופרים בשאר מצוות, אכן יתכן שסבר כדעה החולקת, ולפי"ז אין ראייה מדבריו].

ביאורי המשפט

הזכירו רבינו בה"ו, ומדלא קאמר דמסלקינן למי שאינו גריס טפי, סתמו בפירושו דפסק כרבא לגבי רב דימי". אמנם הדרך הזאת קשה, כי כמו שטען הרמ"ה משמעות הסוגיא היא שפוסקים כר' דימי, וגם מצד הסברא, כי אם מותר ומומלץ להעביר את הילד שלו למלמד טוב יותר, בסופו של דבר לא ישארו תלמידים למלמד הראשון. ועיין בקול בן לוי (תלמיד הבתי כהונה, שם ה"ג) שהתחבט בביאור דברי הרמב"ם והעלה כמה צדדים.

סתירה בדברי הרא"ש

בנוסף לרמב"ם שהשמיט לכאן את דין הגמ', גם הרא"ש שפסק להדיא את הדין של רב דימי, שיותר לסלק מלמד אם מצאו טוב ממנו, לכאן סתר עצמו להדיא, שהנה כתב בתשובה (כלל ק"ד ס"ד) וז"ל: "ששאלת, מי ששכר מלמד לבנו ללמוד שנה אחת, ובתוך השנה מצא טוב ממנו, אם יש להוציא מן הראשון לתת לו. דע, כי כיון ששכרו לזמן קצוב והתחיל במלאכתו, אינו יכול להוציא מתחת ידו תוך זמנו אם אינו פושע במלאכתו". וכאן מפורש שאסור לפטר מלמד בגלל שיש טוב ממנו, והרא"ש אפילו לא מצא לנכון להתייחס לגמ' שמב' שם היפך דבריו ושהוא עצמה פסקה. ותשו' הרא"ש הובאה בב"י (חו"מ סי' של"ג, כמו"כ הובאה בבאר הגולה של"ג ס"ה סק"ק), וגם הוא לא התייחס לסתירה העולה לכאן.

תירוץ האהל יוסף שבגמ' מדובר ששכרו בסתם

הפוסק הראשון שמצאנו שדן בקושיה זו, הוא רבי יוסף מולכו (בן דורו של המחנה אפרים) בספרו אהל יוסף (חו"מ סי' ד), וז"ל: "וגדולה מזו כתב [המחבר] שם לעיל מינה (י"ד רמ"ה ס"ח) ז"ל: אם יש כאן מלמד שמלמד תינוקות ובה אחר טוב ממנו מסלקין הראשון מפני השני ע"כ. והוא מימרא דרב דימי בב"ב, ומכאן קשה למה שכתב הרא"ש ז"ל בתשובה והביאו מרן בב"י על מי ששכר מלמד לבנו וכו', לכך צריך לחלק, דהא דרב דימי מיירי במלמד שאינו לא מושכר מתא ולא מושכר בעה"ב, אלא מלמד מעצמו, וכיון שאין לו שום תנאי [היינו הסכם] עם התלמידים [או ההורים], כל שמוצא טוב ממנו מסלקין לזה מפני זה, אבל הכא ששכרו לכך לזמן קצוב צריך לקיים תנאו או לשלם לו שכרו משלם עד סוף הזמן ששכרו".

ונראה שעיקר כוונתו הוא, שבגמ' מדובר שהמלמד לא נשכר כלל, ומצד שכירות פועלים היה מותר לפטרו בכל עת, ובזה נחלקו רבא ורב דימי אם כדאי לפטרו או לא, ונפסק כרב דימי שיש לפטרו, משאי"כ הרא"ש מדבר להדיא במלמד שנשכר לזמן מסוים, שאז אסור לפטרו מצד דיני שכירות פועלים. ויש לציין שגם מלמד שהושכר לזמן מסוים וכבר עבר הזמן, והמשיכו עמו בסתם, דינו כמלמד שלא הושכר.

האהל יוסף ביאר במהלך זה גם דברי תוס' (קידו' נ"ט ע"א) קרובים לענייננו, שהנה התוס' אסרו למלמד להציע את עצמו לבעה"ב שכבר יש לו מלמד, אבל הגבילו את האיסור למצב שהמלמד הראשון הוא "מלמד בביתו", והרבה מפרשים שאלו למה צמצמו את האיסור ל"מלמד בביתו". ופירש האהל יוסף, שהכוונה של "מלמד בביתו" היא שהמלמד הושכר לזמן, ואז אין היתר לפטר אותו. ופירושו הוא כמו הפני יהושע (קידו' שם), שביאר שלכך נקט תוס' מלמד בביתו כי אז "נתרצה עמו" ואסור לשכור מלמד אחר. ונמצא שהפנ"י נקט בתוס' ממש כמו האהל יוסף, ורק שהפנ"י לא התייחס לסתירה ברא"ש.

אמנם לדינא הפנ"י חולק על האהל יוסף, כי כתב וז"ל: "נראה לי דשאני מלמד, דאע"ג שמחזר להשכיר עצמו לבעל הבית אפ"ה לא סמכא דעתיה, שהרי אם

22. כך הבין רעק"א הנ"ל את התירוה"ד שנפסק ע"י הרמ"א, ודברי האגרו"מ צריכים ישוב כנ"ל, ועכ"פ אין הוכחה שחולק ואיכה"מ.

23. כ"כ הרשב"א בתשו' (ח"ה סי' רפ"ג), והובאו דבריו בב"י (או"ח סי' נ"ג) ונפסק כן בשו"ע (שם סכ"ה), וז"ל הרשב"א: "כתבת בדין החזן שאין מסלקין אותו מאומנותו אלא א"כ נמצא בו פיסול, והבאת ראיות על זה. יפה כתבת ויפה דקדקת, ועוד שנינו (בפ' הנזקין דף ס' ע"ב) מערבין בבית ישן מפני דרכי שלום, ואוקימנא לה בגמ' משום חשדא", ומשמע שכך הדין בכל עניין אפי' אם החזן השני יותר מוכשר וכו'. בענין האיסור לפטר מפני החשד נעסוק בהרחבה בעלונים הבאים.

24. כך הביא המנח"י (ח"ד סי' ע"ה סק"א) מקונטרס מחזיק ברכה, ש"מלמד שנתקבל מאנשי הציבור דינו כמו שאר משעבדי הקהל, אף כשמקבלים אותם לזמן ועבר הזמן,

פיטורי מלמד בגלל שמצאו מלמד טוב יותר ממנו

מקור הדין בגמרא

מבואר בגמ' (ב"ב כ"א ע"א): "ואמר רבא, האי מקרי ינוקי דגריס, ואיכא אחרינא דגריס טפי מיניה, לא מסלקינן ליה, דלמא אתי לאיתרשולי. רב דימי מנהרדעא אמר, כ"ש דגריס טפי, קנאת סופרים תרבה חכמה".

ופסק הרמ"ה (שם סי' נ"ט) כרב דימי: "ומסתברא כרב דימי, ועוד דסלקא שמעתא בהכי". וכ"פ הרא"ש (פ"ב ס"ח) כרב דימי, וכ"פ רבינו ירוחם (תו' אדם וחווה נ"ב ח"א ד"ז טור א'), וכך נפסק בטור ובשו"ע (י"ד רמ"ה ס"ח) ללא חולק.

ופשטות הגמ' נראית שיותר לפטר מלמד גם אם הוא שכור לבעה"ב, והיינו שמדיני שכירות פועלים לא היה היתר לפטרו, ולכן התקשו הרבה פוסקים [דלהלן] מדוע התיר זאת רב דימי בגלל לימוד תורה של תלמידים, והרי בדר"כ הוא איסור גמור של פיטורי עובד. וזה גם קשה על רבא, מדוע אסר רק מהטעם של אתי לאיתרשולי ולא מטעם דיני שכירות פועלים.

שיטת הרמב"ם

והנה הרמב"ם (ת"ת פ"ב ה"ג) כתב מתי מותר לפטר מלמד, ולא הזכיר כלל את ההיתר של מצאו מלמד אחר טוב ממנו, וז"ל: "מלמד תינוקות שהוא מניח התינוקות ויוצא, או שהוא עושה מלאכה אחרת עמהן, או שהוא מתרשל בלימודו, הרי זה בכלל ארור עושה מלאכה ה' רמיה, לפיכך אין ראוי להושיב מלמד אלא בעל יראה מהיר לקרות ולדקדק". ותמה הב"י (י"ד סי' רס"ה) מדוע השמיט את הגמ' הנ"ל, וז"ל: "ולא נתבאר דברים אלו בדברי הרמב"ם, ולא ידעתי למה".

וכתב הלח"מ (שם) לתרץ דעת הרמב"ם, שהרמב"ם הבין את הגמ' הנ"ל, שלא שהראשון מלמד כפי יכולתו ובכ"ז המלמד השני מלמד טוב יותר ממנו, אלא שהראשון פושע ולכן אינו מלמד טוב כמו השני, ולכן לא כתב זאת הרמב"ם בפירושו, כי זה נכלל במה שכתב בדין הכללי שאם המלמד מתרשל מותר לפטרו. ודבריו הם דוחק גדול בגמ', כיון שא"כ למה צריך להגיע לקנאת סופרים, ואיך רבא אסר לפטרו? ובשו"ת ברכת שלמה (חו"מ סי' י"ט סק"ז) האריך להקשות על הלח"מ, והביא מהרמ"ה והמאירי בגמ' (שם) שכתבו להדיא שהמלמד הראשון לא פשע אלא שהשני טוב יותר ממנו. ועכ"פ המחבר בוודאי לא הבין כמו הלח"מ, ופסק בשו"ע שיותר לפטר את הראשון, וא"כ נפסק להלכה שאפילו אם הראשון אינו מתרשל מותר לפטרו, וחזרנו לשאלה מדוע הרמב"ם השמיט את הדין [וכאמור הב"י נשאר בצ"ע], וכן מדוע היה פשוט כ"כ לגמ' שבכה"ג מותר לפטר עובד שלא כפי הדין בשכירות פועלים.

הטורי אבן (על הרמב"ם שם ה"ו) כתב שהרמב"ם כן רמז את הדין של הגמ' בהלכה אחרת (ה"ו), כי כתב שם וז"ל: "מוליכין את הקטן ממלמד למלמד אחר שהוא מהיר ממנו בין במקרא בין בדקדוק", וכתב הטורי אבן שבזה מרומז דין הגמ' הנ"ל, וז"ל: "מדמוליכין את הקטן ממלמד למלמד אחר, מכ"ש דמותבינן לכתחלה האי דגרס טפי, כנלע"ד", והיינו שהרמב"ם פסק כרב דימי. וכ"כ המעשה רוקח (שם ה"ג). אכן היפך זה כתב הבן ידיד (שם ה"ג), שהרמב"ם פסק כרבא ולא כרב דימי, ורמזו כאן, שדווקא האב רשאי להעביר את בנו למלמד הטוב יותר, אבל בני העיר אינם רשאים לסלק את המלמד החלש יותר, וז"ל: "דמימרא קמייתא דקאמר רבא האי מקרי ינוקי דגריס ואיכא אחרינא דגריס טפי מיניה לא מסלקינן ליה וכו', הכוונה הוא דלדידיה לא מסלקינן, אבל התינוק אביו מוליכו להיכא דגריס טפי... וכבר

ימצא מלמד יותר הגון ודאי יכול לחזור, ואפילו מחוסר אמנה ליה ביה, ואדרבא קנאת סופרים תרבה חכמה כדאיתא פרק לא יחפור, ומהתם גופא מוכח דלא שייך כ"כ מה"ג משום עני המהפך בחררה, דאפילו לכתחלה מסלקינן ליה היכא דאיכא דעדיף מיניה. מיהו היכא שהוא כבר אצל הבעל הבית ונתרצה עמו, והאי **מלמד בתרא לא עדיף מקמא**, בהא נראה להדיא דאיכא איסורא, כן נראה ל"י. והיינו שהתנה שרק אם השני אינו עדיף מהראשון אסור לשני להציע עצמו, ולהדיא שאם הוא יותר טוב אין איסור לפטרו ודלא כהאהל יוסף.

וכעין יישוב האהל יוסף כתב המנחת יצחק (ח"ד סי' ע"ה סק"ז), שמדובר באופן שלא שכרו לזמן קצוב, ומצד דיני שכירות פועלים אין שום איסור לפטרו, והחידוש בגמ' זו הוא, שלא רק שרשאים לפטר את המלמד, אלא אף עדיף לעשות כן מטעם 'קנאת סופרים'. עוד כתב המנחת יצחק שמתחדש מגמ' זו שאין בלקיחת מלמד טוב יותר משום איסור 'עני המהפך' ומחוסר אמנה, כי המעלה של 'קנאת סופרים' עדיפה, וע"ש שהביא ראייה מהפנ"י (קידו' נ"ט ע"א ד"ה ומכאן נראה) שהבאנו, שמתעם זה אין עני המהפך ומחוסר אמנה בהחלפת מלמד לטוב יותר. והנה המנח"י הביא את הפני יהושע הנ"ל, וכתב בעצמו שמשמע מדבריו שלא כמו שרצה לתרץ, וכתב לדחות את המשמעות בפנ"י, ע"ש, אולם דחייתו אינה נראית והאוקימתא שעשה בגמ' מיוחדת מאוד לאומרה.

גם בשו"ת נצח ישראל (סי' כ"ז סק"ד) פסק כעין דברי האהל יוסף, ונקט שבתוך זמן החוזה אסור לפטר, וכ"כ בשו"ת תשובה שלמה (ח"ב יו"ד סי' א' ד"ה ונלענ"ד), אמנם שניהם לא הביאו את דברי הפני יהושע.

והנה גם הערוך השולחן (יו"ד שם סעיפים י"ח-י"ט) התייחס לאוקימתא זו, שמדובר במלמד שלא הושכר ורק עבד מעצמו, אבל דחה פירוש זה משני טעמים, א' שאם כך היה לפוסקים לפרש שדין השו"ע שמוותר לסלק את המלמד הוא רק באופן הזה. ב' שלשון "מסלקינן ליה" מורה להדיא שמפטרים אותו תוך זמנו, ואם לא הושכר מה הפירוש "מסלקינן".

והמנח"י הנ"ל הביא טענותיו, ועל הטענה הראשונה השיב, שהרי הרא"ש עצמו כתב בתשו"ת להדיא שכשאסור לפטר מצד שכירות פועלים אין היתר לפטר מצד הגמ' של קנאת סופרים, וע"ש במנח"י שהביא עוד ראשונים שמוכח מדבריהם לכאן כמו הרא"ש בתשובה, ועל הטענה השנייה השיב שכיון שהמלמד כבר היה מועסק ולא ממשיכים איתו, שייך בזה לשון "מסלקינן".

ולדינא פסק המנח"י שאסור לפטר מלמד שהושכר, וכן הביא מהדברי גאונים (כ"ז י"ט, ומש"כ המנח"י י"ג הוא טעות) בשם השמן רוקח (ח"ב סי' ע"ב) שפסק שאסור לפטר מלמד שעשו איתו קנין, (ורק במקרה של המנח"י היתר לפטר את המלמד בגלל ההתנהגות שלו כלפי המעסיק).

תירוץ הערוך השולחן שבגמ' מדובר בלא עשו קנין

הערוה"ש (שם) לא הביא את תשו"ת הרא"ש, אבל התקשה מאוד בדין הגמ' שמוותר לפטר את המלמד כי מצאו טוב ממנו, וז"ל: "לכאורה אינו מובן, למה יגרע המלמד משאר פועל דאין בעה"ב יכול לחזור בו באמצע זמן שכירותו כשאינו מוצא מום במלאכתו, דאטו אם יש בעל מלאכה גדול ממנו יסלקנו לזה בתוך זמנו, והרי רק פועל יכול לחזור בו בתוך הזמן משום כי לי בני עבדים". והיינו שהערוה"ש נקט בפשיטות כמו היסוד של האהל יוסף והפנ"י, שדיני מלמד זהים לדיני שאר פועלים, אלא שחלק על האהל יוסף במה שהבין את הגמ' באופן שלא הושכר כלל, ולכן ביאר כלהלן.

שהנה הערוה"ש חידש יסוד מיוחד בכל שכירות פועלים (ראה דבריו חו"מ של"ג ס"ח), שבאמת התחלת מלאכה אינה קנין כלל, וז"ל (בח"מ): "התחלת המלאכה באמת אינה קנין כלל, וזהו גזירת התורה שהתחלת המלאכה לא תהא קנין כלל מטעמא דלי בני ישראל עבדים, שאינו יכול לשעבד עצמו ע"י מלאכתו כעבד, וזה שהפוסקים קוראים לזה קנין הוא רק בשם המושאל", ולכן הדין הוא (לשונו ביו"ד) ש"גם הבעה"ב יכול לחזור בו כמו הפועל", ומה שמפסיד בעה"ב כשחוזר בו הוא בגלל שחז"ל תיקנו שכשחוזר בו תהא ידו על התחונה, ועפ"ז ביאר בנידוננו: "ולפ"ז א"ש, דהמלמד יש לו דין פועל וא"כ יכול הבעה"ב לחזור בו, ולכן כשיש תועלת להתניוק בתורה, היתרו לו חכמים לשכור מלמד אחר טוב ממנו", אבל אם עשו קנין גמור אחר, אז שניהם אינם יכולים לחזור בהם כלל [כשיטת הריטב"א שהבאנו בהלכות שכירות פועלים].

אכן דרכו במהות קנין התחלת מלאכה מיוחדת מאוד, ורוב הפוסקים כתבו שהתחלת מלאכה היא קנין גמור, וכך מפורש בהרבה ראשונים, וכבר הארכנו בזה בהלכות שכירות פועלים. ויותר מזה, ברא"ש הנ"ל עצמו [בתשו"ת] מפורש שהתחלת המלאכה של המלמד היא האוסרת לפטר אותו, היפך דברי הערוה"ש

שההיתר נאמר רק בגלל שהיתה התחלת מלאכה בלבד. וכע"ז הקשו עליו המנח"י הנ"ל (סק"ד) והברכת שלמה (שם סק"ו). יש לציין שלשון הרא"ש בתשו"ת שהבאנו מדויקת מאוד דלא כהערוה"ש, כי הוא כתב שאסור לפטר מלמד שהתחיל לעבוד, ולפי הערוה"ש מותר.

ובסופו של דבר היסוד של הערוה"ש הוא כמו האהל יוסף והמנח"י, כי לדברי כולם ההיתר במלמד אינו נותן למעסיק זכות לפטר היכן שמצד הלכות שכירות פועלים אין לו זכות, רק שהערוה"ש קבע שהתחלת מלאכה אף פעם אינה קנין, ולכן העמיד את הדין במלמד אפילו אחר התחלת מלאכה, והאהל יוסף והמנח"י סברו שהתחלת מלאכה היא קנין, ולכן העמידו כשלא הושכר לתקופה הנוכחית.

תירוץ ג' שהגמ' מתירה לפטר אבל עדיין יהיה חייב בשכרו

בספר אלפי מנשה (אייכנשטיין, פירושו לסי' ט' סק"ד בסופו) כתב שברור לו שכוונת הגמ' שהתירה לפטר את המלמד הראשון, היינו דווקא שאין איסור לסלקו מעבודתו בע"כ, אבל ההיתר אינו נוגע לשכרו של המלמד, ועדיין יהיה המעסיק חייב לשלם לו כל שכרו, וז"ל: "וגם מטעם קנאת סופרים תרבה חכמה, אינו רשאי הרב השני רק ללמוד ג"כ שם, אבל לקפח פרנסת הראשון אפי' מקצת פרנסה אסור, דהרי גם במלמד דמסלקין הראשון מפני השני היכא דהשני גרס טפי מן הראשון, אבל הא פשיטא דהבעלים חייבין לשלם להראשון כל שכרו אם קבלו אותו, וכן מבואר בהדיא בהרדב"ז ח"א סי' רפ"ה עיין שם".

וכדי להבין מה רצה האלפי מנשה ללמוד מדברי הרדב"ז, נביא את כל לשונו: "שאלת ממני על השוכר מלמד ואח"כ מצא טוב ממנו, אם יכול ליתן לו מלאכה אחרת אפי' שהיא קלה מהלמוד. תשובה. אינו נותן לו מלאכה אחרת, והטעם, כי מלאכת הלמוד יש תועלת גם למלמד, ולפיכך אינו יכול לשנותו למלאכה אחרת. וגדולה מזו אני אומר, אם השכירו לבניו אינו יכול ליתן לו אחרים, דמצי למימר אלה קשי ההבנה יותר מהאחרים ואטרח יותר ולא אצליח. אבל אם שכרו סתם ללמד נערים, נותן לו נערים שירצה, ואם לא מצא נערים נותן לו שכרו משלם, כי המלמד אינו מרויח בזה להיות בטל, שהוא מתקלקל כדאמרינן בהני אוכלוסי דמחוזא דאי לא עבדי חלשו, וכל שכן בלמוד שגם הוא מרויח כדכתבנא".

ובדקדוק לשון השאלה והתשובה, לא היה הנידון אם מותר לפטר את המלמד הראשון, שלזה לא התייחס הרדב"ז כלל, ולא דן כלל בהיתר של קנאת סופרים, אלא הנידון היה באופן שמפטרים אותו, האם אפשר ליתן לו מלאכה אחרת.

ולכן נראה לומר, שמה שהאלפי מנשה הביא ראייה מדבריו, לא התכוון שהרדב"ז סובר כמותו שמוותר לפטר, ואדרבה, משמע ברדב"ז שאסור לפטר את המלמד אפילו אם בעה"ב ממשיך לשלם לו את כל שכרו, מטעם שהמלמד נהנה מזה שיש לו תלמידים, אלא האלפי מנשה התכוון רק להוכיח מהרדב"ז שבמקרה שהוא מפטר את המלמד חייב לשלם לו כל שכרו, כי כך היה פשוט לשואל וכך נראה מלשון הרדב"ז.

וכן הבין המנח"י (שם ס"ק ה'ו) ברדב"ז שסובר שאסור לסלקו, וז"ל: "מוכח להדיא דס"ל דאינו יכול לסלקו, אף אם מצא טוב ממנו, דאל"כ, אם אינו רוצה במלאכה אחרת או תלמידים אחרים, יסלקו בולא כלום".

אכן הישכיל עבדי (ח"ד יו"ד סי' י"ח) פירש את דברי הרדב"ז בצורה שונה לגמרי מהמנח"י, ולפי דבריו מובנת מאוד הוכחת האלפי מנשה מהרדב"ז. כי הנה הישכיל עבדי סבר שוודאי מותר לסלק מלמד אם מצאו טוב הימנו, והוא מסכים לאלפי מנשה שאף שמוותר לסלק את המלמד מ"מ חייב לשלם לו את כל שכרו, והבין שזו היתה כוונת הרדב"ז, שהיה פשוט לשואל שאף שמוותר לפטר מ"מ חייב להמשיך לשלם לו, ולכן שאל שכיון שממילא הוא משלם למלמד, הוא רוצה לנצל אותו שלכה"פ יעשה עבורו מלאכה קלה יותר, והשיב הרדב"ז שאין לו זכות לדרוש זאת.

וז"ל הישכיל עבדי: "אלא שלכאורה דברי הרדב"ז בחדשות סי' רע"ה (שציין הפתשו"ש) שם נראין כחולקין ע"ד מרן בסי"ח הנ"ל, דשם נשאל בשוכר מלמד ואח"כ מצא טוב ממנו... וסתמו כפי' נראה דר"ל דאינו יכול לסלקו מפני האחר הטוב ממנו, וזה היפך דברי מרן הנז' שהם סוג' ערוכה בפ' לא יחפור דכ"א ע"א שאמר ר"ד כ"ש דגריס טפי קנאת סופרים תרבה חכמה. ואמנם כד דייקנן חזינן דההיא דהרדב"ז אינה ענין לההיא דסי"ח, דהמדקדק בנוסח השאלה שנשאל רק אם יכול ליתן לו מלאכה אחרת, ולא נשאל בפשיטות אם יכול לסלקו, מזה יבין לאשורו דנדונו מייירי במי ששכר מלמד לזמן ונתחייב לו כו"כ לחדש, ושוב מצא אחר טוב ממנו... דר"ל דאף אם הוא יושב ובטל חייב לתת לו שכרו משלם, וא"י לחייבו לעשות מלאכה אחרת, וההיא דמרן סי"ח לא מייירי רק לענין הסילוק אם יכולים לסלקו אף דכבר החזיק או לא, אך לענין השכר לא נחתו, ובודאי דדינא הוא כדברי הרדב"ז הנ"ל דאם נתחייבו לו לזמן חייבים לבוא על שכרו משלם,

ובמימרא הראשונה בוודאי מדובר במלמד של בני העיר שממונה על הרבה ילדים, ובני העיר מסייעים בתשלום שכרו, וכן במימרא האחרונה משמע שהנידון הוא את מי למנות כמלמד העיר שזהו לשון "מותביני", וא"כ יתכן שגם המימרא האמצעית, שהיא הנידון דיון, מדברת במלמד של רבים. וכיוצא בזה מצאנו לענין פיטורי עובד שהזיק מבלי להתרות (נעסוק בזה בעלונים הבאים), שלדעת הרמב"ם קל יותר לסלק עובד ציבורי לתועלת הציבור מאשר עובד פרטי, והחזו"א (ב"ק סי' כ"ג סק"ב) הסביר את דעת הרמב"ם ש"מצוה על פרנסי הציבור לסלקו לטובת הציבור להמנות את ההגון והישר".

אבל במלמד דיחיד שאין סברת תועלת לימוד התורה דציבור, יתכן שלא נאמר היתר זה לסלק מלמד כשמצאו טוב ממנו, ולכן כתב הרא"ש שאסור לפטר, והרא"ש להדיא מדבר במלמד דיחיד, וכן הרדב"ז מדבר במלמד דיחיד.

וכגון חילוק זה מצאנו בדיני מלמד עצמו בהלכות יורד לאומנות חבירו, שנפסק בשו"ע (י"ד רמ"ה סכ"ב) שמותר למלמד דרבים להתחרות במלמד אחר גם באופן האסור בעסקים אחרים, וההיתר הוא מצד 'קנאת סופרים', ומצד שני במלמד דיחיד נפסק בשו"ע (ח"מ רל"ז ס"ב) שאסור להתחרות עם מלמד אחר. ואיכה"מ.

וראה שו"ת משיב דבר (ח"ב סי' ח' ט') שהרחיב לבאר שההיתר של 'קנאת סופרים' ביורד לאומנות חבירו נאמר בעיקר משום צורך הרבים, ואף אמנם לא הסביר בזה את החילוק שמבו' בשו"ע בין מלמד ליחיד למלמד דרבים כנ"ל, אבל האריך מאוד להסביר שכל ההיתר הוא בעיקר משום צורך הרבים, ע"ש.

ובפתחי חושן (ח"ד פ"י הע' כ"ח) הזכיר ג"כ הצעת יישוב זה, שיש חילוק בין מלמד דרבים למלמד דיחיד, אך כתב: "ודוחק לחלק בין מלמד של יחיד לבין מלמד של רבים". ולפי דברינו אין דוחק בדבר והדברים מסתברים ויש סימוכין לכך. וכעין דברינו כתב בספר דרך המלך (שימל, על רמב"ם ת"ת פ"ב ה"ו סק"ה ואילך) ובספר פועל אמת (עמו' קל"ב). אמנם המנח"י (סק"א) להדיא הבין את כל הנ"ל במלמד פרטי.

ולפי המהלך הזה ייצא לדינא, שמלמד דרבים שמצאו מלמד טוב ממנו, מותר לפטרו לכתחילה, אפילו אם שכרוהו בקניין גמור לתקופה קצובה והוא בתוך זמנו, ואפילו אם בתחילת הזמן היה יכול למצוא עבודה אחרת ועכשיו אינו יכול, והמעסיק יהיה פטור מלשלם לו כלום. משא"כ במלמד דיחיד שהוא בתוך השכירות, שאפילו אם היה קנין התחלת מלאכה בלבד, ולא היתה לו עבודה אחרת לולא עבודה זו, מ"מ אסור לפטרו, ואם יפטרוהו יהיה המעסיק מחויב בכל שכרו עד סוף הזמן ששכרוהו. אמנם אין לכל זה הוכחה ברורה והדבר לא התבאר ברמב"ם וברא"ש ובשו"ע, והפוסקים לא כתבו את החילוק הזה.

סיכום השיטות

כמה ראשונים, וביניהם הרא"ש, פסקו להדיא את הדין של רב דימי, שמותר לסלק מלמד אם מצאו טוב ממנו, משום "קנאת סופרים תרבה חכמה" וכך נפסק בשו"ע, ופשטות הראשונים והשו"ע שה"ה אם המלמד הראשון כבר היה שכור עם חוזה בתוקף.

הרמב"ם לא הביא את הגמ', והבאנו שיטות חלוקות בדעתו, אך הכס"מ תמה על הרמב"ם ובכל זאת פסק את הדין בשו"ע.

והתקשו הפוסקים בדעת הרא"ש, כי סתר עצמו לכאו', כי בתשו' כתוב שאסור לסלק מלמד ששכור לבעה"ב.

וכדי לתרץ נאמרו ב' מהלכים עיקריים באחרונים. מהלך אחד, שהגמ' מדברת במלמד שלא קצבו לו זמן, או שלא היה שכור בקניין, ולכן מעיקר הדין מותר לפטר אותו, והטעם של קנאת סופרים נצרך רק כדי לענות על טענת רבא שיש חשש של אתי לאיתרשולי. והבאנו שכמה אחרונים חלקו בזה להדיא, אמנם סתימת הראשונים והשו"ע נראית שלא כמהלך זה. וכן כתבו להדיא הפנ"י הנ"ל והבני חיי (על הטור י"ד שם סק"א, מובא בפת"ש י"ד שם סק"י).

מהלך שני, שהגמ' רק התירה לפטר את המלמד, אבל עדיין חובה לשלם לו שכרו, וכתבנו שמהלך זה נראה מוסתר מדברי הרא"ש עצמו [שחלק מההולכים בדרך זו לא הזכירוהו].

והצענו מהלך שלישי ליישב את הרא"ש ואת הרדב"ז, שיש חילוק בין מלמד ליחיד למלמד של רבים, וההיתר של הגמ' נאמר רק במלמד לרבים ולא במלמד ליחיד, והרא"ש והרדב"ז דיברו להדיא במלמד דיחיד. אך כאמור, סתימת הראשונים והפוסקים שההיתר של הגמ' נאמר בכל אופן.

ואם לא נתחייבו לו לזמן אין לו עליהם שום דין ודברים וטענות ותביעות, וזה פשוט ככוונת הרדב"ז... באופן דאם היה הדבר בני"ד כההיא דסי"ח דמצאו אחר טוב הימנינו, יכולים לסלקו אף כי כבר החזיק, וענין תשלום השכר הדבר תלוי כפי התנאים שביניהם, שאם השכירוהו עד זמן מוגבל, חייבים לבוא על שכרו משלם עד זמן המוגבל כההיא דהרדב"ז אף אם הוא יושב ובטל, ואם לא אין לו עליהם אפילו תרעומת דברים".

ולפי הפשט של הישכיל עבדי מיושב כמין חומר מה שהתקשנו לעיל בהבנת האלפי מנשה, מה בא להוכיח מהרדב"ז, ולפי הישכיל עבדי כל היסוד והבסיס של השאלה בנויה על הבנת האלפי מנשה, שזה היה פשוט שאפשר לפטר ושחייב בכ"ז להמשיך לשלם, ולכן שאל אם בעה"ב יכול לדרוש שיעבוד עבורו.

אמנם, אין שום הכרח ברדב"ז כמו האלפי מנשה והישכיל עבדי, ובוודאי נראה שהרדב"ז סובר שאסור לסלק את המלמד הראשון מעבודתו וצריך להעמיד לו תלמידים, וזו הסיבה שפסק שאין לו זכות לתת לו עבודה אחרת, כי לפי הביאור המחודש של הישכיל עבדי שיש זכות לסלק אותו לגמרי, לא כ"כ מובן למה הוא לא יכול לתת לו עבודה קלה יותר בגלל ש"מלאכת הלמוד יש תועלת גם למלמד", והרי בלא"ה כבר אינו מלמד. ועוד קשה, שהיה לרדב"ז לכתוב בלשון השאלה שלפטר מותר אבל צריך לשלם, כי לפי הישכיל עבדי זה הבסיס שעליו מושתתת השאלה, ולשון השאלה נכתב ע"י הרדב"ז עצמו, וא"כ לא היה לו להחסיר את הפרטים ההכרחיים להבנת השאלה. ולכן כל הביאור הזה דחוק בשיטת הרדב"ז, ודרכו של המנח"י נראית הרבה יותר.

בשו"ת ברכת שלמה (ח"מ סי' י"ט סק"י, והדברים נפסקו בפד"ר ח"ח עמו' קל"ו) כתב לתרץ את הסתירה ברא"ש בדרך של האלפי מנשה, וז"ל: "ובהכרח לפרש כי בענינו יש שתי הלכות שאמנם אחת הן, והפולגתא של רבא ור' דימי היא בעיקר מצד דיני מלמדים הקשורים להלכות תלמוד תורה, שמותר לסלק מלמד ממשרה כי ההכרעה היא לטובת התלמיד מצד קנאת סופרים תרבה חכמה, והלכה זו נפסקה בהלכות מלמדים, אך יחד עם זאת דן הרא"ש מבחינת הצד הממוני וההפסד הצפוי למלמד, ובגלל ההפסד שנגרם לו אי אפשר לסלקו, כי הרי סוף סוף כפי שביארנו לעיל הרי אין פשיעה מצד המלמד שהרי גם הוא לומד טוב אלא שהשני הוא יותר טוב ממנו, ולכן פוסק הרא"ש שבעה"ב אינו יכול לסלקו ולגרם לו הפסד, אלא חייבין לשלם לו כל הנזק".

והברכת שלמה דייק כך מלשון הבאר הגולה שהביא את תשו' הרא"ש, אבל הוסיף עליו "ואם חזר בו בעה"ב צריך לשלם לו כל שכרו", והיינו שהבאה"ג כתב לפרש את דברי הרא"ש שעיקר החידוש הוא שאינו יכול לסלקו מהצד הממוני ויהיה חייב לשלם לו כל שכרו, ועי"ש שכתב להוכיח כך גם מתשו' המהרש"ל ומהבעי חיי.

ומהלך הברכת שלמה בדעת הרא"ש הוא דוחק גדול, ולא משמע כן בדברי הרא"ש, שהרי לא הזכיר חיוב תשלומין כלל, וגם השאלה לא היתה אלא אם מותר לפטר "מי שכר מלמד לבנו ללמדו שנה אחת, ובתוך השנה מצא טוב ממנו, אם יש להוציא מן הראשון לתת לו", וגם התשובה היתה רק שאסור לפטר "כיון ששכרו לזמן קצוב והתחיל במלאכתו, אינו יכול להוציאו מתחת ידו תוך זמנו אם אינו פושע במלאכתו", ולפי דברי הברכ"ש העיקר חסר מן הספר, ואדרבה, הנכון בשאלה זו הוא שמותר לפטר לכתחילה כמו שמבו' בגמ'. וכך קשה גם על האלפי מנשה והישכיל עבדי, שהרי ברא"ש מפורש להדיא שבכלל אסור לפטר, [ושניהם לא הזכירו את הרא"ש כלל].

ועיין בדברי הזוהר הק' שהבאנו בשערי המשפט.

הצעת יישוב שיש חילוק בין מלמד לרבים לבין מלמד ליחיד

ונראה להציע ליישב את הסתירה ברא"ש ואת תמיהת האחרונים על דין הגמ' שמותר לפטר מלמד כשמצאו טוב הימנו, שיש חילוק יסודי בין מלמד לרבים, משמוש לימוד תורה דרבים התיירו חז"ל איסורים מסוימים וכלהלן, לבין מלמד ליחיד שבזה לא התיירו כ"כ, ובזה איירי הרא"ש בתשו' ולכן אסר לפטר את המלמד. ונסביר דברינו.

הנה בסוגיית הגמ' קודם המימרא הזאת מדובר להדיא במלמד דרבים, וז"ל הסוגיא: "ואמר רבא, סך מקרי דרדקי, עשרין וחמשה ינוקי, ואי איכא חמשין מותבינן תרי, ואי איכא ארבעין מוקמינן ריש דוכנא, ומסייעין ליה ממתא. ואמר רבא, האי מקרי ינוקי דגריס, ואיכא אחרינא דגריס טפי מיניה... ואמר רבא, הני תרי מקרי דרדקי, חד גריס ולא דייק וחד דייק ולא גריס, מותבינן ההוא דגריס ולא דייק, שבשתא ממילא נפקא. רב דימי מנהרדעא אמו, מותבינן דדייק ולא גריס, שבשתא כיון דעל על".

ראובן קנה לשמעון כרטיס טיסה והחברה שילמה פיצוי על איחור, למי הולך הפיצוי?

שאלה

בית ספר בארה"ב ארגן טיול לארץ הקודש לתלמידים ולאנשי הצוות, והנהלת בית הספר מימנה את הכרטיסים של אנשי הצוות, וכן של כמה תלמידים עניים. למעשה היה עיכוב משמעותי מאוד במועד ההמראה, וחברת התעופה פיצתה כל נוסע בסכום של 300 דולר, שנשלח לנוסעים שהכרטיס היה על שמם. עכשיו טוענת ההנהלה, שהפיצוי שניתן עבור הכרטיסים שהיא מימנה מגיע לה, מאידך הנוסעים טוענים שהם סבלו בהמתנה הארוכה לטיסה ולכן הפיצוי מגיע להם. הדין עם מי?

תשובה

הפיצוי מגיע לנוסעים ולא להנהלה.

מקורות ונימוקים

לעצמם, אע"פ שהנהלת בית הספר שילמה עבור הכרטיס, אך לדעת שאר האחרונים, שנקטו להלכה כדעת הרי"ף ובעל העיטור, לכאורה נראה שבית הספר זכאי לחצי הפיצויים, כיון שלולא שילמו עבור הכרטיסים לא היו הנוסעים מקבלים פיצוי כלל.

חילוק בין תוספת בגוף העיסקה לבין מענק חיצוני לעיסקה

אלא שעדיין יש לעיין בזה, משום שאפשר שיש לחלק בין אופן שהמתנה היתה תוספת בדבר הנמכר עצמו, לבין אופן כמו בנידו"ד שהפיצוי אינו חלק מהדבר הנמכר, אלא תשלום חיצוני לפצות את לקוחות החברה על אי-הנוחות.

בשו"ת הרשב"א (מיוחסות סי' ט') נשאל אודות שליח הקהל לפריעת מיסי הקהילה לשר, שבאחת ההזדמנויות נתן לו השר מתנה בשעה שפרע לו את המס. טענת הקהל היתה, שאת המתנה קיבל השליח רק מחמת שליחותו לפרוע את המס, וא"כ כספי הקהילה הם שגרמו למתנה, ויש לקהילה לקבל חלק ממנה. והשליח טען, כי המתנה ניתנה לו מחמת טובה אישית שהוא עשה לשר בעבר, כשהלווה לו מכספו הפרטי, ולכן המתנה שייכת לו במלואה.

והשיב הרשב"א: "מסתברא שהדין עם ראובן (השליח). ואע"פ שישנו בברייתא דפרק אלמנה ה'וסיפו לו אחת יתירה הכל לבעל המעות', ופרקה רמי בר חמא 'כאן בדבר שיש לו קצבה כאן בדבר שאין לו קצבה', ואמר רב פפא 'הלכתא דבר שיש לו קצבה חולקין'... כבר פירש הגאון רב האי ז"ל (ספר המקח והממכר שער ו') טעם דבר שיש לו קצבה, לפי שכל חפץ שדמיו קצובים כשמוסיף עליו הלוקח מרצון נפשו הוסיף, וכאילו נתנו בפני עצמו לשליח, או יש לומר שלא הוסיף אלא מחמת שלקח ממנו זה החפץ, ונמצא של בעל המעות הוא, ומשום הכי חולקים עכ"ל. ומכאן שכל דבר שנותן ללוקח שלא מחמת מקח וממכר, ושאינו בו הטעם הזה שכתב הגאון, הכל לשליח. ורש"י ז"ל פירש שיש לו קצבה משום דמתנה הוא, וי"ל לשליח נתנה או לבעה"ב נתנה, ולפיכך חולקין. ולפי פירוש זה בנדון שלפנינו מי שנותן בפירוש לשליח הכל לשליח. והרב בעל העטור כתב הטעם לפי שבאה לשליח הנאה ע"י בעה"ב, לפיכך חולק עמו. וכענין שאמר בירושלמי... ואפילו כן בכאן הכל לשליח, כיון שהוא טוען שהוא ההנהגה את השר להלוות לו, ושהוא נתן לו בפירוש ולא לציבור. ועוד שטעם הגאון ז"ל ורש"י ז"ל יפה."

הרי שדעת הרשב"א, שאפילו לדעת הרי"ף ובעל העיטור, במקום שהמתנה לא ניתנה לשליח מחמת המקח, אלא בגלל סיבה אחרת, אף שלולא שליחותו לא היה מקבל את המתנה, שהרי שר זה לא חיזר אחר השליח ליתן לו מתנה, אלא כשבא לפניו להביא לו את המס נתן לו את המתנה, ולולא זה שהיה בידו את כספי הציבור להביא לשר לא היה מקבל את המתנה, בכ"ז גם לרי"ף ובעל העיטור המתנה שייכת לשליח. נמצאנו למדים מזה יסוד, שהגם שבלי כספי המשלח לא היה השליח מקבל את המתנה, בכ"ז אם הסיבה לנתינת המתנה איננה המקח עצמו, זוכה השליח במתנה ואין למשלח חלק בה, והוא הדין במקרה שלנו, שהפיצוי אינו קשור לעצם רכישת הכרטיסים, וניתן כפיצוי חיצוני על עוגמת הנפש, אע"פ שלולא רכישת הכרטיס לא היה מזדמן לנוסעים לקבל את הפיצוי, בכ"ז הפיצוי שייך רק לנוסעים.

תוספת שניתנה לשליח בטעות

אופן נוסף שדנו בו הראשונים, שניתן ללמוד ממנו למקרה דנן, הוא במקרה שמלוה שלח שליח לגבות את חובו מלוה גוי, והגוי טעה בחשבון ונתן לשליח יותר

למי מתכוונת חברת התעופה לתת את הפיצוי

ראשית יש לדעת, שהפיצוי שחברת התעופה נותנת לנוסעיה, הוא פיצוי עבור העיכוב ועוגמת הנפש שנגרמו להם מהעיכוב, ומצידם של בעלי החברה אין שום משמעות לזהות המשלם עבור הכרטיסים, ובידורנו את הדבר אצל אנשים העוסקים בזה]. כיון שכך נחשב שהחברה גילתה את דעתה במפורש שהיא מעניקה את הפיצוי לנוסע, ולא למשלם, ומבחינת החברה המפצה אין לבית הספר שום פתחון פה ביחס לפיצויים.

אמנם, יש לברר את דין התורה בזה, משום שהיה נראה שלפי חלק מהראשונים ולפי הרבה פוסקים, אפ"י היתה דעת החברה בפירוש לתת את הכסף לנוסעים, מ"מ זכה בית הספר עכ"פ בחלק מכספי הפיצוי, וכפי שיבואר שבחלק מן המקרים הקובע אינו רצון נותן הכסף, והגם שהנותן רצה לתת לראובן, בכל זאת חלק מהכסף הולך לשמעון.

מקור הדין בגמרא ובפוסקים

בגמ' כתובות (צ"ח ע"ב) הובאה מחלוקת תנאים (תוספתא דמאי פ"ח), באחד ששלח ביד שליח סכום כסף לקנות עבורו כמות מסוימת של ירק, והמוכר נתן לשליח יותר ירק תמורת הכסף, אם הירק הנוסף שייך לשליח, או שחולקים ביניהם בעה"ב והשליח. [עוד הובא שם, שיש אפנים שזכה בעה"ב בכל התוספת, והוא במקרה ששלחו לקנות דבר שאין לו מחיר קצוב וקבוע, ואכמ"ל]. ומסקנת הגמ' להלכה, שאם היה המקח דבר שיש לו קצבה, חולקים ביניהם בעה"ב והשליח.

דעת רוב הראשונים (וביניהם רש"י), שהנידון בסוגיין הוא באופן שהתוספת ניתנה מדעת המוכר כמתנה, ולא מדובר על טעות בחישוב וכדו'. ויש מהראשונים שביארו, שהנידון הוא אף בתוספת שהוסיף המוכר בטעות [ועי' לקמן].

ובטעם הדין שבעל המעות מקבל חלק בתוספת, נחלקו הראשונים. דעת רש"י (והסכים עמו הרשב"א, וכמו שיבואר), שהוא משום שיש ספק בדעת הנותן, אם נתכוון לתת מתנה לשליח שקנה בפועל, או לבעל המעות ששלחו, ולפיכך חולקים מספק. ולדעה זו, אם אמר המוכר בפירוש שכוונתו לתת את המתנה לשליח, אין בעל המעות חולק עמו בתוספת כלל.

אמנם הרבה ראשונים (וביניהם הרי"ף ובעל העיטור) חולקים על הטעם הזה, וביארו שבעל המעות יש לו זכות בתוספת זו מדינא, אף אם כוונת הנותן היתה לתת את המתנה לשליח, ואפילו אמר כן בפירוש, משום שלולא מעותיו לא היה השליח מקבל את המתנה, והואיל ומעותיו גרמו גם הן לתוספת, זוכה בחצייה.

ובשו"ע (קפ"ג ג' ס"ו) נפסק: "היה השער קצוב וידוע, והוסיפו לשליח במנין או במשקל או במדה, כל שהוסיפו לו המוכרים הרי הוא של שניהם, וחולק התוספת השליח עם בעל המעות. ואם היה דבר שאין לו קצבה, הכל לבעל המעות. הגה. מיהו, אם אמר המוכר בפירוש שנותן לשליח, הכל של שליח", והיינו שהרמ"א פסק כדעת רש"י הנ"ל.

אמנם, הרבה אחרונים (הש"ך, הט"ז ונתייה"מ שם) השיגו על פסק הרמ"א, כיון שלדעת הרי"ף ובעה"ע ועוד ראשונים חולק בעל המעות עם השליח אפילו אמר המוכר בפירוש שנותן לשליח, ותמהו איך פסק הרמ"א כן בפשיטות.

נמצא בנידו"ד, לדעת הרמ"א, כיון שחברת התעופה נתנה את הפיצוי לנוסעים וכוונתה היתה לפצות דוקא אותם, ודאי יכולים הנוסעים להחזיק את הכסף

מכדי חובו. ונחלקו הראשונים אם גם במקרה זה הדין תלוי במחלוקת ב'הוסיפו לו אחת יתירה'.

בתוס' שם (ד"ה אמר ר"פ), הביאו שדעת ר"ת היתה בתחילה שחולקים, כדן הוסיפו לו אחת יתירה, אבל כתבו שאח"כ חזר בו ר"ת, וסבר שבמקרה שהוסיף לו מעות בטעות הכל לבעל המעות, אך דעת ר"י שבמקרה זה הכל לשליח, וטעמו: "שאם גנב וגזל והטעה, מה טיבו של בעל הבית, ואפילו חולקין אין שייך לומר משום דע"י מעותיו נשתכר, דלא דמי לשאר טעות שנותן הכל בשביל המעות שסבור שהמעות שוות כל מה שנתן לו, אבל הכא טעות בעלמא הוא ודבר בפני עצמו הוא". והדברים ברורים יותר ברא"ש (כתו' פי"א ס"ו) וז"ל: "לא דמי לשאר טעות דאמר'י הכל לבעל המעות, דהתם הוא סבור שהמקח שווה יותר מן המעות שקבל, ונתן הכל לבעל המעות על סמך זה, אבל הכא טעות בעלמא הוא, שהעובד כוכבים ידע הסך שהוא חייב לו והיתרון דבר בפני עצמו הוא, כאילו גנב לו היתרון, תדע, שאם היה רוצה אומר טעית בחשבון ומחזיר לו המותר, ותימה הוא לומר שלא היה יכול להחזיר לו". וכדעת ר"י נפסק להלכה בשו"ע (שם ס"ז).

ומבואר מדברי ר"י, שסובר שהגם שהגמ' פסקה שתוספת במקח שניתנה בטעות חולקים בה בעל המעות והשליח, מ"מ בטעות כזו שאינה טעות בעצם המקח, רק טעות בחשבונו של הגוי, אין לבעל המעות בו כלום. והטעם, שבטעות שטעה המוכר וחשב שמחיר הירקות זול יותר, הרי שנתן את כל הירקות בתמורה לכסף שקיבל מהשליח, וכיון שהכסף שייך לבעה"ב, חולק בעה"ב עם השליח בתוספת, שמחמת ממונו הגיע הרווח, אבל במקרה של טעות בחשבון בפירעון החוב, המלוא קיבל את כל הפירעון כששילם הגוי את סך ההלוואה, והיותר על זה אינו אלא טעות חיצונית, והכסף לא ניתן כתשלום להלוואה כלל, ולכן זכה בו השליח לבד, הגם שלולא שהיה למשלחו חוב אצל הגוי לא היה מזדמן לו לקבל מהגוי כסף שאינו חייב לתת.

הסמ"ע (קפ"ג סק"א) כתב להסביר החילוק בין טעות בתמורה על המקח לבין טעות בחשבון המעות שחייב, וז"ל: "כיון דעכ"פ כונת הגוי המוכר ליתנו בשביל הדמים, משא"כ בהטעהו בחשבון, דלא נתן להגוי עתה כלום, וידע הגוי כמה חייב לו, והיתרון דבר בפני עצמו הוא כאילו גנב לו", וביאר דבריו הבית יעקב: "מדקדוק לשונו כאן ובדרישה נראה דסבירא ליה, דעיקר החילוק הוא, דטעות במקח היינו

שבשעת מעשה נתן לו הסחורה בטעות יותר ממה שהיה צריך לו ליתן, כגון שנתן לו עשרים במקום עשרה, וטעות בחשבון קרי ליה היכא שכבר גמר עמו החשבון כמה חייב לו בעד הסחורה, וכשבא אחר כך לקבל מעותיו טעה הסוחר ונתן לו יותר, והוא כאלו מצא מציאה והכל לשליח. ולפי זה כל עוד שלא גמר עמו החשבון הוא טעות במעות כמו טעות במקח", וכן ביאר המשפט שלום.

וגם מדברים אלו נמצאנו למדים כנ"ל, שכדי שבעל המעות יזכה בחלק מהתוספת, אין די בזה שלולא כספו לא היה השליח מקבל את הכסף, אלא צריך בנוסף שהתוספת תינתן כחלק מהעיסקה של בעל המעות, וכל שהתוספת אינה חלק מהעיסקה אין לבעל המעות שום זכות בה אפילו לדעת הר"ף ובעה"ע"ט.

וכן האריך בזה האבני החושן (סי' קפ"ג ס"א), וכתב שעפ"י היסוד הזה מיושבת קושיית הש"ך הנ"ל על הרמ"א, באופן שהמוכר אמר בפירוש שנותן תוספת ירק לשליח, שפסק הרמ"א בפשיטות שהכל לשליח והתעלם לכאן משיטת הר"ף ובעה"ע"ט, ותירץ האבני חושן וחדש, שבכה"ג שהמוכר אמר בפירוש שכוונתו לתת לשליח, הפריד בזה את התוספת מעצם המקח שתהיה כמותנה חיצונית, ולכן מודה גם בעה"ע"ט שהכל לשליח, כי עיקר יסוד בעה"ע"ט הוא: "אף דודאי לולי מעות המשלח לא היה יכול להטעות, מ"מ מיקרי דבר אחר, כיון דנפרד הוא ממעותיו, והכא נמי דהזכיר בפירוש שנותן לשליח הרי נפרד הוא, וגם לעיל סי' קע"ו סעיף י"א בגבה שטרות פרושים של חבירו לולי דשכרו למציאות הכל לשליח, ועל כרחך דאין זה טעם מספיק דבא הנאה ע"י חבירו".

העולה מהדברים

העולה מהנ"ל, שאף לשיטת בעל העיטור, זה שכל אפשרות הזכיה בתוספת נוצרה בגלל ממונו של בעל המעות, אינו מספיק כדי שיזכה בחצי הרווח, ורק במקום שהתוספת ניתנה כחלק מהמקח וכתמורה לכספו של בעל המעות, יש לו חלק בתוספת.

ובנידו"ד, הואיל והפיצוי שמעניקה חברת התעופה עבור טיסה שאיחרה, ודאי אינו חלק מעיסקת קניית הכרטיס, אלא הוא פיצוי לנוסע שסבל מעוגמת נפש מעיכוב טיסתו, א"כ אפילו לדעת בעל העיטור אין לדמותו לדין הוסיפו לו אחת יתירה, שחולק בו בעל המעות, אלא הנוסע שקיבל את כסף הפיצוי זוכה בו לעצמו.

בית דין צדק ובית הוראה 'נתיבות חיים' בארה"ק

בראשות ובהכוונת הגאב"ד הגאון רבי נפתלי נוסבוים שליט"א ובראשות הגאון רבי יוסף פליישמן שליט"א, אב"ד ירושלים • בית שמש • תל ציון • הקריות

מזכירות ראשית: רחוב פנים מאירות 1 ירושלים תובב"א | בימים א-ה בשעות 18:30-20:00

טל: 02.502.3637 פקס: 02.502.3655 דוא"ל: beisdin@neto.net.il ת.ד. 36203 ירושלים

דיונים קצרים ללא המתנה
לתיאום דיונים קצרים בלבד:
058-3206474

סיוע ויעוץ
בעריכת חוזים
וצוואות ע"פ הלכה

מענה הלכתי
לשאלות בדיני
ממונות וריבית

בית הוראה לענייני ממונות
'בית גרוס'

טל: 02.502.3637 שלוחה 2 | שעות פעילות בית ההוראה: ימים א-ה 13:40-15:30 | יום ו' 11:15-13:00